

La gentrificació urbana i els seus efectes en la cultura popular

En els últims 25 anys, Barcelona ha perdut 250.000 nadius barcelonins.

Quin ha estat l'impacte demogràfic de Barcelona 92 en la capital catalana? Si en jutgem les dades a vol d'ocell, sembla que la incidència va ser mínima. Barcelona tenia llavors 1.643.542 habitants, una xifra molt similar a la de principi de 2017, quan es van registrar 1.610.427 residents. Una anàlisi més minuciosa de les dades, tanmateix, ens presenta una realitat més xocant i dramàtica. En aquests 25 anys, la capital catalana ha perdut 250.000 nadius barcelonins. Sense el fort impacte de la immigració, que en aquest període ha escalat del 3,17 % al 22,55 % de la població, la xifra actual vorejaria els 1,3 milions d'empadronats.

Ramonedà va recordar que el BBVA, CaixaBank i la Societat de Gestió d'Actius Procedents de la Reestructuració Bancària (SAREB) acumulen 30.000 pisos buits a Barcelona. Una gran borsa immobiliària que, juntament amb la reconversió de molts habitatges en edificis turístics, ha generat un augment descontrolat dels lloguers. Conseqüentment, grups socials sencers s'han vist expulsats dels seus barris, i s'ha generat un gran sentiment de «discontinuitat social» i de «pèrdua d'identitat col·lectiva».

ORGANITZACIÓ: Museu Etnològic i de Cultures del Món de Barcelona i Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya

PRESENTACIÓ: Lluís-Josep Ramoneda, cap del Departament de Col·leccions del Museu Etnològic de Barcelona i el Museu de Cultures del Món

PARTICIPANTS: Antonio Baños, periodista i escriptor català, autor de *La economía no existe* i *Posteconomía*; Antoni Ramon Graells, professor de Teoria de la Història Arquitectònica i Tècniques Comunicatives, i membre del grup de Recerca TICA (Teoria i Crítica de la Ciutat, l'Arquitectura i les Arts)

La cultura sempre és una eina de progrés?

Sempre és agraït que els ponents d'una taula rodona comencin la intervenció destapant les cartes. És una mostra d'honradesa que evidenciiïn els seus posicionaments ideològics, i no intentin fer una exposició aparentment no esbiaixada de la realitat que presenten. En aquest sentit, Baños va ensenyar tota la baralla des de les primeres paraules: «Per qui no em conegui, jo soc un furibund anticapitalista, i penso que la gentrificació és un dels fenòmens més perjudicials per a una vida digna i plena.»

Tot i que el concepte ha entrat en el debat públic fa relativament poc, la gentrificació no és un fenomen nou. De fet, en van aparèixer els primers símptomes fa més de 50 anys al barri londinenc d'Islington (1964). Les aspiracions residencials dels diferents fragments de població queden capgirades. Fins llavors, era habitual que la població pobra volgués anar a viure als barris rics; en canvi, era inèdit que la població rica volgués instal·lar-se als barris pobres. La concepció de la mateixa ciutat com a indústria encara no s'havia assentat. A partir d'aquell moment, la lògica d'expropiació capitalista

**Els primers
síntomes de
gentrificació
van aparèixer
a Londres l'any
1964.**

**Els agents
gentrificadors
construeixen
un gran
equipament
cultural al
barri del qual
desitgen
apropriar-se, i a
partir d'aquest
assentament
s'inicien les
dinàmiques
extractores.**

comença a fer funcionar els engranatges: comprar barat, reformar i vendre car es convertirà en una seqüència habitual a les zones més degradades de les ciutats.

Aquesta colonització classista dels barris treballadors ha obligat a actualitzar els discursos de les forces progressistes. «Sempre havíem dit que més cultura comportava més equilibri social», va apuntar Baños. «La gentrificació ens ha obligat a repensar aquest esquema. Ens hem adonat que el capital cultural és absolutament necessari per expulsar la gent a les perifèries, o directament fora de la ciutat.»

La metàfora utilitzada per l'activista polític, i posteriorment secundada per Ramon, és força il·lustrativa. Quan els ianquis volien guanyar la terra als sioux, primer plantaven una fortí des d'on poder operar. Doncs de la mateixa manera actuen, segons Baños, els agents gentrificadors. Primer construeixen un gran equipament cultural al barri del qual desitgen apropiarse, i a partir d'aquest assentament s'inicien les dinàmiques extractores. El nou equipament genera l'arribada de població amb una capacitat adquisitiva superior, i en conseqüència augmenten els preus dels productes bàsics, els lloguers de les botigues i també dels habitatges. La creació d'infraestructures que no estan lligades orgànicament a la vida social del barri, ni al seu teixit associatiu, actuen inevitablement en contra de les persones que hi habiten. Un model que a Barcelona s'ha viscut amb especial intensitat a Sant Antoni, El Born i Gràcia.

En aquest context, és important saber diferenciar quines expressions culturals tenen un potencial progressista i emancipador, i quines altres actuen únicament a la recerca de beneficis econòmics, sense consciència comunitària. Saber distingir, en altres paraules, la cultura popular de la cultura de masses. Per Baños, les diferències són prou explícites: com el mateix nom indica, la cultura popular està feta i adreçada al poble. No té una autoria concreta, i es dirigeix gratuïtament al conjunt de la comunitat. La cultura mercantilista, en canvi, exigeix una clara diferenciació entre el rol del creador i el de l'espectador.

Les institucions, va lamentar el periodista, «s'han aliat amb els processos de gentrificació». Des de l'època de l'alcalde

Porcioles, quan es va fer una forta transformació urbanística del barri de la Ribera, l'Ajuntament de Barcelona ha seguit aquesta línia. Les actuacions de l'arquitecte Oriol Bohigas són paradigmàtiques en aquest sentit. Per Ramon, el pare del «model Barcelona» va considerar que els canvis urbanístics i arquitectònics aconseguirien canviar la manera de fer de la gent que viu als barris on els índexs de delinqüència són superiors. Contra la Barcelona plena de sorrals, bruta i portuària, la creació de places dures i ordenades havien de netejar moralment la ciutat. El temps ha demostrat que, en el millor dels casos, aquest va ser un error de càlcul completament contraproductiu.

Qui són els gentrificadors?

Les dinàmiques de gentrificació serien impossibles, és una obvietat, si no existissin persones disposades a gentificar. Qui són? Ramon va considerar que és injust penjar aquestes llufes a la *jet set* barcelonina. «Els *pijos* no gentrifiquen, perquè ja tenen el seu espai dins la ciutat en el qual se senten còmodes», va apuntar l'arquitecte. Els *gentris*, va afegir, viuen en una tensió constant: «veuen atractiu un lloc, però quan hi viuen el volen transformar».

Al seu torn, Baños va apuntar que bona part de la responsabilitat recau en el col·lectiu *hipster*. Dins d'aquesta etiqueta, va precisar, pot englobar-s'hi un col·lectiu heterogeni de persones àvids de noves experiències, que actua seguint una lògica asocial. En certa manera, podrien ser els representants d'allò que el sociòleg Richard Florida va encunyar com a *classe creativa*: artistes, enginyers, restauradors, fotògrafs, etcètera. Persones desitjoses de conèixer un entorn autèntic «que ignoren que allò autèntic no es pot buscar, sinó que ja ho és».

La gentrificació contraposa dos perfils sociològics diametralment oposats. Per una banda, els veïns d'un barri arrelats a una comunitat de referència, que mantenen una relació forta amb l'entorn i les persones amb qui han de compartir la seva quotidianitat. Per l'altra, els «ciutadans del món»,

**Contra la
Barcelona
plena de
sorrals, bruta
i portuària,
la creació de
places dures
i ordenades
havien de
netejar
moralment la
ciutat.**

**«La cultura»,
va definir
Ramon, «és
l'equilibri en-
tre la manera
de pensar
i la manera
d'actuar.
Per la seva
artificialitat,
els processos
de gentrificació
són els més
oposats a la
cultura.**

regits per una lògica cosmopolita, que se senten còmodes en els paràmetres emergents de la globalització cultural. El seu *modus vivendi* es caracteritza per una desvinculació del lloc on resideixen, considerat sempre un espai de trànsit i d'experiències, i no pas de convivència. Visiten un lloc sense voluntat real de conèixer-lo, sinó senzillament amb el desig de manifestar públicament que hi han estat. «La seva vida és com una gran selfie», va sentenciar Baños. «Es giren d'esquena al lloc on són, per presentar-s'hi ells a primer pla.» La lògica egocèntrica per sobre la lògica de la comunitat.

Efectes de la gentrificació

«La cultura», va definir Ramon, «és l'equilibri entre la manera de pensar i la manera d'actuar. Per la seva artificialitat, els processos de gentrificació són els més oposats a la cultura.» Una lògica cosmopolita, en altres paraules, que facilita la pèrdua dels trets més genuïns dels barris. La possibilitat de trobar un restaurant tailandès a Roma o un d'italià a Bangkok és aparentment atractiva, però té una rèplica perjudicial: la difuminació dels trets referencials i simbòlics característics d'una cultura.

Quina resistència es pot oferir a aquest procés de deshumanització comunitària? Ramon va apuntar que és important concebre una concepció àmplia de la cultura catalana, que integri no només els col·lectius de cultura popular, sinó també les manifestacions menys institucionalitzades, com ara els rapers o els *skaters*. «Tot procés de gentrificació implica una resistència humana que fa que aquests processos siguin costosos», va destacar. En aquest sentit, l'associacionisme cultural és una eina potent per bastir una cultura forta, de tarannà emancipador, fonamentada en valors com el compromís, el treball en grup o la solidesa.

Contràriament, els col·lectius de cultura popular dels barris gentrificats de Barcelona corren el risc de convertir-se en un gran parc temàtic. «La gentrificació», va alertar Baños, «és un intent de recrear la cultura popular des d'una visió d'alta cultura. Buida de complexitat els llocs, els fets i les comunitats.

Transforma en vintage aquelles realitats que són autèntiques perquè siguin més atractives. Converteix la realitat en escenografia.» Com a exemple, el periodista va exposar la celebració del Festival Holi a Barcelona, completament desvinculada dels valors i la funcionalitat social que aquesta cerimònia té a l'Índia, el Nepal o Sri Lanka.

La turistificació, fase avançada de la gentrificació

Els barris no es defineixen com a tals gràcies a una delimitació urbanística traçada en un plànol, sinó per la seva capacitat de generar una vida comunitària. Quan el procés de gentrificació ha culminat, res no impedeix que els nous habitants construeixin una vida veïnal. N'hauran marxat les persones pobres, hi hauran arribat les riques, però els mecanismes de sociabilitat s'hi hauran pogut mantenir. Pel·lícules clàssiques com *Irma la dolça* (Billy Wilder, 1963) o *No toqueu la dona blanca!* (Marco Ferreri, 1974) ja aborden tangencialment els processos gentrificadors clàssics.

Llavors encara no es contemplava, tanmateix, el procés de turistificació que viurien les societats occidentals. En aquest nou esquema, el barri es converteix en un espai completament anònim i deshabitat. Un procés urbanicida que, en darrera instància, provoca la creació d'una ciutat sense ciutadans. «És el cas de Venècia», va exemplificar Baños, «una ciutat que el turisme ha convertit en insostenible.» Quan les cases que antigament eren ocupades per residents, ara ho són per turistes, el model econòmic s'enfonsa. Sense ciutadans no hi ha impostos, i sense impostos és impossible millorar les infraestructures o els serveis bàsics.

Les dinàmiques comunitàries i veïnals de les quals es nodreix l'associacionisme cultural s'han vist greument afectades. En aquest context de desmembració accelerada, la cultura popular té la responsabilitat de promoure una ciutadania participant, i de redefinir al mateix temps el concepte *nosaltres*. Una resistència que s'ha de treballar contínuament, dia a dia i carrer a carrer, contra els efectes deshumanitzadors de la gentrificació.

Els barris no es defineixen com a tals gràcies a una delimitació urbanística traçada en un plànol, sinó per la seva capacitat de generar vida comunitària.

A destacar

1. La gentrificació és possible gràcies a la col·laboració entre les administracions públiques i les indústries culturals.
2. La creació d'equipaments culturals, quan no ha estat consensuada amb les entitats de barri, és contraproductent per a la vida comunitària.
3. La gentrificació palesa el conflicte entre una concepció forta de la cultura, entesa com a eina d'arrelament comunitari i cohesió social, *versus* una visió supèrflua i cosmopolita que prioritza la vivència d'experiències enfront del compromís amb un lloc determinat.
4. La gentrificació pot produir una recreació de la cultura popular, entesa com a escenografia folklòrica, i no pas com a realitat sociològica.

